

GESTA TREVERORUM

EDENTE G. WAITZ, PROF. PUBL. KILONIENSI.

(Apud PERTZ, *Monumenta Germaniæ historica*, Script. tom. VIII, pag. 111.)

PROLEGOMENA.

Treviri sive Treveris, civitas omnium fere quibus nunc Germania lætatur antiquissima, a populo Gallico, sed qui Germanicæ originis se esse jactabat, eondita, a Romanis postea expugnata, sed honoribus monumentisque exornata, tunc episcoporum et archiepiscoporum, qui summum honorem in regno Francico, Lotharingico, Germanico obtinuerunt, sedes præclarissima, hodieque situ amæno, monumentorum ruinis, ecclesiis, bibliotheca atque sanctorum reliquiis conspicua, rerum scriptoribus largam semper præbuit factorum quæ enarrarent memorabilium materiam, neque defuerunt qui tum recentiori ætate tum medio ævo id egerint ut historiam Treverensem politicam et ecclesiasticam exponerent, monumenta illa describerent, archiepiscoporum Vitas narrarent aliave diligenter doctèque illustrarent.

Attamen ut eos omittam qui data occasione de hac

urbe egerunt, nulli præter unam sancti Maximini Vitam historicæ Treverensis exstant libri sæculo x antiquiores; ita ut qui priora tempora aggredi velit, fontium penuriam doleat necesse sit. Quod invasione illa Northmannica factum esse audio, qua omnia fere antiquiora historicæ monumenta non solum membranacea, sed etiam lapidea diruta esse, uno ore clamant, quotquot de originibus Treverensibus scripserunt. Neque ego negarim multa tunc esse eversa atque deperdita; quæ si superessent, primordiis historicæ, præsertim ecclesiasticæ, lucem darent; sed libros historicos incensos vel deletos fuisse haud legi, neque tales tunc temporis in bibliothecis inventos fuisse putarim. Medii ævi scriptores potius antiquiore urbis devastatione, Germanis, Hunis et Wandalis civitatem occupantibus, talia facta esse dicunt, famam incertam fallacemque procul dubio secuti (1). Nam annales ci-

NOTÆ.

(1) Antiquiora hac de re testimonia colligere juvat: Vita S. Eucharis Valerii et Materni, Acta SS. Jan. I, p. 922. Hillar. Vindicæ Hist. Trev., p. 56: *Hæc de gestis sanctorum patrum, post excidium Trevericæ urbis relictos cineres diligentius perscrutantes, sparsim in cartulis scripta invenimus; quæ in unum redacta utilitati legentium tam præsentium quam futurorum fideliter commendamus, et quamvis in præsentis libello pauca de eorum sanctissimis actibus propter casum superius memoratum contineantur, etc.; et clausula adjecta, ap. Hillar. l. l.: Tamen invenimus post excidium Trevirorum quod tribus vicibus devastata sit civitas (dicit Græcorum, Wandalorum et Hunorum vastationem) . . . . quamvis pauca de eorum multis commemorantur (de multis memorantur, cod. S. Vird. ap. Hillar., p. 162), ut prædiximus, per devastationem et incendium civitatis, cum ecclesiasticis causis, hunc quoque libellum postea inventum; alium scilicet combustum invenimus . . . .; Vita S. Felicis, Acta SS. Mart. III, p. 622: *In hujus autem ter felicis sancti mentione, sicut in omnium fere Trevirensium sanctorum recordatione, repetitam sæpius hujus urbis vastationem cogimur plorare, per quam constat ingentia sanctorum patrum nostrorum vitæ volumina ita penitus esse consumpta, quod, nisi ex paucissimis ut ita dixerim tanti pelagi guttis, in vetustissimis aliorum locorum schedulis vel etiam in plumbeis ac marmoreis tabulis terræ penitus infossis aliquatenus reformata fuissent, organa nostra, etc.; Vita est Paulini, præf., Acta SS. Aug. VI, p. 676: *Paulini — gesta quædam ex relatione majorum audita, quædam in exemplaribus sanctorum patrum passim inventa volumus nostris innotescere successo-***

*ribus: — non modica quippe apud Trevericos ejus gestorum exstabant volumina, quæ in ipsius incendio urbis, Domino permittente, dicuntur esse consumpta; Stephani Vita S. Modoaldi, præf., Acta SS. Mai. III, p. 52: quæ — certius describenda nobis fuerat, nisi barbarica depopulatio nobilium Gallorum titulis olim invidisset. Fertur enim barbarorum gens tunc per omnes Galliarum fines furoris sui fræna laxasse — monumenta sanctorum, titulos et nomina antiquorum heroum omnino delevisse, nulla vestigia virtutum, nulla victoriæ, nulla laudis aut probitatis avorum nostrorum nobis reliquisse. — Verum supra omnes urbes — lamentanda erat illa metropolis gloriosa Treveris — tantoque in ea miserabilius plangenda erant antiquarum virtutum monimenta, quanto damnosius multorum profectibus sunt ablata. Ubi cum antiquorum fastos exemplariorum absumeret ignis et ob hoc omnis veterum genealogiarum series abolita fuisset, etc. De quo tempore illi loquantur, non semper plane constat, Stephanus vero hoc loco de rebus sæculo v et vi gestis loquitur; cf. lib. III init., p. 59, ubi ad Northmannos transit, nihil vero de libris deperditis dicit. Northmannos incusat auctor Vitæ S. Basini, Acta SS. Mart. I, p. 515: *Sed, proh dolor! gesta ejus præclarissima, tametsi mirifica credantur et sint, ad nostram tamen, quod dolendum referimus, notitiam cuncta delata sunt minime. Egit hoc, ni fallor, furibunda Northmannorum rabies, ecclesias Dei undique devastans. Scitum namque habetur, urbem Trevericam una cum suis suburbanis et ecclesiis adjacentibus per eosdem spurcissimos Northmannos incendio concrematam. Quamobrem accidit, ut non modo hujus divi Basini vita, verum etiam aliorum**

vitatis Trevericæ gesta antiquissima continentes, quos **A** Silvester papa revolvisse dicitur (2), fabulosos esse, omnes concedent, neque acta Paulini aliorumque episcoporum (3) tunc temporis exstitisse, equidem persuasum habeo. Qui ante invasionem illam Northmannicam sancti Maximini Vitam scripserunt, horum alter anonymus nihil ejusmodi tradit, (4) alter Lupus ejus facta silentio suppressa esse dolet (5). Alii quoque sæculi XI scriptores magis præcedentium temporum negligentiam arguunt (6) quam barbarorum incursiones; quos verum vidisse dubitari nequit, cum Vitas illas sancti Maximini aliosque libros (7) Northmannorum manus evasisse constet.

Quibus missis, videamus qui postea res Treverenses memoriæ tradiderint. Multi sane nominantur, opera magna et præclara laudantur. Sed etiam horum maximam partem frustra quæras. Laudantur quidem, sed neque edita sunt neque manu scripta inveniuntur, quasi altera barbarorum invasio hæc quoque documenta delevisset. Laudantur vero a Trithemio, viro docto quidem et diligentissimo antiquitatum librorumque scrutatore, sed qui fidem suam non ita probavit, ut ipsum tanquam certum auctorem sequamur. Iste narrat, mox post Treverorum excidium a Northmannis illatum Florbertum monachum Sancti Matthiæ Treverensis id elegiaco versu quinque libris descripsisse; idem dicit (8), Florberto in schola monastica regenda successisse Eberhardum, Eberhardo Richardum, postea Diethelmum, Adelbertum, Theodericum, Theodorum, Golscherum, Lampertum de Legia, Arnoldum, Johannem, Erhardum, qui per ducentos **C** fere annos scholam rexerint et tantum non omnes tum aliis operibus tum historia Treverensi scripta et continuata insignes fuerint. At mirum sane de tot viris illustribus, de schola florentissima unum Trithemium narrare, neque in domesticis historiæ Treverensis mo-

numentis, sive breviores annales, sive ipsa gesta, sive singulas archiepiscoporum Vitas perscruteris, neque apud vicinos scriptores Mettenses, Virdunenses, Leodienses, neque apud Sigebertum Gemblacensem qui librum singularem De scriptoribus ecclesiasticis composuit, quidquam hac de re inveniri. Unus alterve ex illorum numero nominatur, sed neque eo tempore vixit in quo a Trithemio ponitur, neque ea opera composuisse videtur quæ hic recenset. Nam præter alia multa quæ ad historiam minus spectant, hæc illis tribuit: Eberhardo vitam sanctorum Eucharîi, Valerii et Materni tam metro quam prosa elegantiori stylo conscriptam, necnon hymnos varios cantus et prosas in laudem sanctorum plures; Theoderico translationem et miracula sancti Celsi; Golschero libros tres de laudibus sanctorum Eucharîi, Valerii et Materni; Lamperto de miraculis sanctorum libros v, de Agritio archiepiscopo Treverorum librum unum, vitæ sancti Matthiæ apostoli librum unum; Johanni legendam auream sanctorum; præterea Eberhardum, Adelbertum, Golscherum, Lampertum, Johannem et Erhardum ad historiam sive gesta Treverorum plura addidisse refert. Cum his ea conferamus quæ revera exstant historiæ Treverensis monumenta.

Sæculo primum decimo Ecclesiæ Treverensis originem usque ad apostolorum temporu relatam esse, alii jam monuerunt (9). Tunc vitam sancti Eucharîi simplicem et brevem quam editam videmus (10) scriptam esse, verisimile est, quippe quæ illos a sancto Petro missos imo Domini Jesu Christi discipulos dicat. Certe hic liber, quo Remigius Mediolacensis (11) sæc. x ex., Herigerus (12) et auctor vitæ sancti Agritii (13) sæc. xi usi sunt, recentioris nequit esse ætatis. Eberhardo alii (14), alii (15) Golschero hunc tribuerunt; sed neque Eberhardiana metra neque tres libros Golschero adscriptos hic habemus. Fortasse tamen trium

NOTÆ.

complurium sanctorum actus præfulgidi posteritati scriptis mandati irent se perditum. Tandem ab imperatore Arnulfo profligatis impiis Northmannici agminis satrapis paceque concessa, de post plurimorum sanctorum gesta denuo recuperata sunt.

(2) Vita S. Agritii, Acta SS. Jan. I, p. 773.

(3) V. locos n. 1 allatos.

(4) Acta SS. Mai VI, p. 371.

(5) Lupi epist. ad Waldonem apud Surium III, p. 325: Verum in hoc opere illud me admodum coartat, quod, multis quæ dum adhuc viveret egit, ut palam est, silentio suppressis, vix parva gestorum illius monumenta extant, et in his quædam fabulosis inveniuntur similia.

(6) Vita S. Agritii l. l., p. 778: — antecessorum, ut dictum est, negligentia nostrorum non claret; Hist. martyrum Trever., c. 1, ap. Hontheim Prodr., I, p. 111: pro quorum et nominum et meritorum oblivione antecessorum nostrorum negligentiam incusamus, etc.

(7) Pertinet huc hymnus de S. Paulino scotice scriptus a. 1072 inventus (Hist. mart. Trever., c. 2), pertinent codices hodieque in bibl. Treverensi et Gandensi superstites plures, S. IX antiquiores.

(8) Ann. Hirsaug. I, p. 37, 56, 71, 98, 121, 142, 154, 174, 184, 208, 245.

(9) Hontheim Hist. Trev. dipl. I, p. ix sqq. de æra fundati episcopatus Treverensis, I. Perierus Act.

SS. Sept. IV, p. 357 sqq. Quibus addantur quæ nuper V. Cl. Sybel de antiquitatibus Treverensibus docte et recte plerumque disputavit. V. etiam Rettberg Kirchengeschichte Deutschlands p. 73 sqq. — Ado in martyrologio, Romæ 1745, p. 71, Valerium S. Petri discipulum dixit; apertius vero papæ Johannes XII et XIII loquuntur. Hic a. 969: Audivimus, inquit, sicut etiam pridem audiendo imo et legendo compertum habuimus, eandem ipsam præ cæteris Galliarum ecclesiis christianæ religionis exordium catholicæque fidei prima rudimenta percepisse per sanctorum virorum Eucharîi, Valerii ac Materni et cæterorum evangelicam doctrinam, quos tempore suo — beatus Petrus apostolus ordinavit et instruxit necnon illuc ad prædicandum direxit.

(10) Acta SS. Jan. II, p. 918. Hillar. p. 147-159.

(11) De quo v. infra. In ejus homilia ap. Hillar. p. 152 ita legitur: Sic enim Deo gratissimæ ipsius vitæ continet textus, etc., eaque narrantur quæ in vita edita exstant.

(12) Neque vitæ scriptorem ex Herigeri libro, neque ex communi fonte utrumque hausisse concedam. Cf. quæ supra t. VII, p. 142. n. 51. V. Cl. Köpke monuit.

(13) Acta SS. Jan. I, p. 778.

(14) Hontheim Hist. I, p. xvii; III, p. 965.

(15) Bollandus l. l.

episcoporum vitas Trithemius tres libros vocavit; certe etiam alibi ubi parcius de scriptoribus Treverensibus agit Golscherum nominat (16), necnon Browerus se Golscheri sermones de Euchario, Valerio, Materno membranis inscriptos vidisse testatur (17). Si vitam editam intelligit eamque revera Golscheri nomine inscriptam legit, hic, quem a. 1012-1058 scholam rexisse Trithemius narrat, jam sæculo x medio floruit. Sed nescio an Golscheri nomen alias inauditum et in codicibus nullis inventum (18) prorsus fictum sit.

Sæculo x exeunte, si Trithemio fides (19), Remigius abbas Mediolacensis Egberti archiepiscopi jussu tantum de SS. Euchario, Valerio, Materno primis Treverorum episcopis dulci et regulari modulatione composuit. Hillarius (20) vero in codice Sanmathiano homiliam invenit ab hoc Remigio in natali Eucharii compositam, sed ex vita illa plerumque descriptam

Jam antea Sigehardus miracula sancti Maximini scripsit (21), Theodericus vero sæc. xi incipiente translationem sancti Celsi narravit (22), neuter vero res Treverorum antiquiores verbo tetigit. Hunc Trithemius a. 980-996 scholæ præfuisse dicit; sed ipse se a. 1006 monasterium ingressum esse narrat, neque litteras ibi docuisse videtur.

Vitam sancti Magnerici Trithemius Eberwino abbati Theolegiensi tribuit (23); sed auctor abbas fuit Sancti Martini Treverensis (24), idem qui post a. 1055 vitam sancti Symeonis inclusi Popponi archiepiscopo dedicavit (25); et cum jam a. 975 vita illa afferatur, Eberwinus nonnisi finem addidisse vel novam ejus recensionem composuisse censendus est. Ex Gregorii Turonensis et Fortunati libris pleraque sunt excer-

pta, vix pauca ex domesticis monumentis sumta, neque origines ecclesiæ Treverensis obscuræ et dubiæ hoc opere illustrantur.

Qui primus eas exponendas suscepit auctor fuit vitæ sancti Agritii, quem Trithemius Lambertum de Legia dicit. Sed iste Lambertus s. xii vixit (26); alter quem Regenheid dicunt nonnisi opera theologica scripsisse fertur (27). Vita vero sancti Agritii sæculo xi confecta est, inter annos c. 1050 et 1070 (28). Præter Vitæ sancti Eucharii, Nicetii (quam apud Gregorium Turonensem invenit), Maximini et Hildulfi auctor scriptos fontes nullos adhibuit (29), sed ex traditione undecunque collegit quæ vel Agritii gesta vel reliquias ab ipso collectas vel historiam Treverensem spectabant, pleraque fabulosa et quæ recentioribus parum se probaverunt (30), sed ideo magni facienda, quod aperte demonstrant, quid tunc temporis de historia antiquiori Treverenses compertum habuerint.

Paulo post a. 1072 (31) in monasterio Sancti Paulini crypta aperta ibique tabula plumbea inventa est, quæ Nortmannorum tempore defossa dicebatur, tum de martyribus sub Rictovaro passis et de Paulini sepulchro, tum de ecclesia in eorum honorem a Felice archiepiscopo ædificata loquens (32). Hæc inventio et reliquiarum translatio miraculis illustrata eo tempore celeberrima fuit (33), et non solum singulari hujus rei narrationi scribendæ ansam dedit (34), sed ut etiam vitæ Paulini et Felicis propriis commentariis illustrarentur effecit. Hæc libere profitetur ante inventam tabulam certi nihil constitisse (35) historia martyrum Treverensium longius exponit, quomodo documentis historicis destituti fuerint clerici Treverenses, eaque est qua docemur, nullam sancti Paulini vitam

NOTÆ.

(16) De ill. viris Germ. Op. I, p. 151; ubi ipsi librum de laudibus Eucharii, Valerii et Materni Gesta queque Treverorum lib. 1, tribuit.

(17) Ann. Trev. I, p. 5: Sane ejus (Golscheri) nos sermones de primis hujus sedis Trevericæ tribus episcopis Euchario, Valerio, Materno membranis vidimus inscriptos.

(18) Tres vitæ codices Hillarius affert, Sanmathianum p. 56, S. Gisleni p. 146, Virdunensem p. 161. Sed nihil de Golscheri nomine. Neque Browerus dixit se Golscheri nomen in membranis legisse, sed sermones quos ipsi fortasse Trithemio teste adscribendos judicavit.

(19) Ann. Hirs. I, p. 122.

(20) P. 152, ubi fragmenta edidit.

(21) SS. IV, p. 229.

(22) De qua v. Appendix.

(23) Ann. Hirs. I, p. 161. Cf. Acta SS. Jul. VI, p. 179. Hontheim Hist. I, p. 573 n. III, p. 973. Eberwinus S. Martini Angilberto successit. Theolegiensis Gardino (Ann. Vird. SS. IV, p. 8), sed eodem tempore uterque vixit.

(24) Vide hujus Vitæ finem in Appendice editum.

(25) De qua Vita v. Append. Minus recte Trithemius l. l. ipsi Gesta Bopponis archiepiscopi lib. 1, tribuit.

(26) Hillar., p. 84. V. infra quæ in Append. de miraculis S. Mathiæ dicta sunt.

(27) Hillar., l. I., quem Wyttenbach sequitur.

(28) Circa a. 1050 tertia Vita S. Hildulfi scripta est (v. SS. IV, p. 86), et quæ in Vita S. Agritii de

translationem S. Maximini et martyrum Thebæorum afferuntur (p. 774) nonnisi in illa exstant (Act. SS. Jul. III, p. 251). Tabulam vero a. 1072 inventam auctor nondum vidit, quippe qui Paulini corpus in ecclesia a Felice condita sepultum neque tamen catenis miraculose suspensum dicat et alia ex majorum relatione hac occasione afferat, quæ cum monumento illo celeberrimo non ita convenient, ut inde sumta esse possint. Cf. Vitam S. Agritii p. 774 cum Vita S. Felicis p. 625

(29) De annalibus Treverensibus semel allatis cf. col. 1065 et infra n. 95.

(30) V. testimonia ap. Hontheim III, p. 969.

(31) De anno cf. Acta SS. Oct. II, p. 555.

(32) Qua de re cf. dissertationem (Nelleri, ut Wyttenbach monet) ap. Hontheim Prodr. I, p. 87 sqq. et quæ I. Bucus contra ejus opinionem disputavit, Act. SS. Oct. II, p. 551 sqq.

(33) Lambertus a. 1072, et Sigebertus a. 1071 rem narrant (SS. V, p. 190; VI, p. 362).

(34) Ex hac martyrum Treverensium historia quædam in Append. edidi.

(35) Acta SS. Mart. III, p. 623: Causam vero necessitatis susceptæ videlicet tam miræ operositatis, quam (quia ed.) multis majorum scriptis vel dictis perceperamus, non sine admiratione ignorabamus. Ceterum quia omnia tempora tempus habent, etc. -- Nam plumbea tabula in crypta ejusdem monasterii — reperta manifeste nos instruit, quam justa et honesta de causa hæc ab illo constructa sit ecclesia tam magna.

tunc existisse. Hanc fortasse recentiore jure dicamus (36); *Vita sancti Felicis et Historia martyrum Treverensium eidem tempore, imo eidem scriptori (37) tribuendæ esse videntur, cujus nomen nos scire doleo. Utrumque opus Trithemius ne verbo quidem tetigit.*

His expositis Trithemii errores ab omnibus puto intelligi. Præterea vero his libris perlectis luce clarius patet historiam archiepiscoporum Treverensium continuam nullam tunc fuisse. Quotquot Vitas illas composuerunt, certo luce in archiepiscoporum tempore ordine et gestis exponendis destituti erant; omnes id unum agebant, ut ex paucis monumentis iisque sæpe dubiis et falsis, ex libris externis, ex traditione incerta ea colligerent, quæ præsulum ecclesiis fundatis eorumque nomine inscriptis celeberrimorum historiam quodammodo illustrare possent. Sane neque Gesta, qualia jam ante invasionem Nortmannicam scripta, postea semper continuata esse Trithemius refert, viderunt, neque de Eberhardo, Adelberto, Golschero, rerum Treverensium scriptoribus, quidquam comperit habuerunt. Quid igitur dicamus? Nuda figmenta sunt, quæ ille credulis vendidit (38).

Circa vel post a. 1070 Nizo abbas Vitam sancti Liutwini scripsit (39), nec diu post sive ab eodem sive ab altero scriptore Vita sancti Basini confecta est (40). Ne hic quidem levissimum Gestorum vestigium reperies. — Sæculo XII incipiente Thiotfridus Epternacensis Brunoni archiepiscopo librum misit, quo de sanctis eorumque reliquiis egit, quo etiam de tunica Domini plura retulit, sed quod Gesta narrant,

A hunc Treveros esse perlatam, alto silentio præterit (41). — Neque Stephanus Leodiensis cum a. 1107 Vitam sancti Modoaldi scribendam susciperet, us usus est, sed ex aliis fontibus librum suum hausit, quo adeo ab illorum narratione recedit, ut Modoaldum non Severino sed Sebaudo successisse dicat (42) — Etiam vitæ sancti Auctoris (43) et Severini (44) s. XII scriptæ aliis nituntur fontibus. Liber vero de inventionem et miraculis sancti Mathiæ eodem sæculo scriptus ad Gesta provocat (45).

Quæ cum ita sint, non ante sæculum duoacimum Gesta Treverorum scripta esse statuamus oportet. Id quod etiam aliis rationibus comprobatur. Codices enim quos habemus antiquissimi usque ad a. 1101 progrediuntur (46) et historiam sæc. X et XI incipientis ita exhibent, ut nullo modo hanc cœvis scriptoribus tribui posse cuique pateat necesse sit. Res omituntur gravissimæ, episcoporum ordo turbatur, pleraque jejune narrantur, et ne uno quidem loco quam levissimum auctoris supparis vestigium deprehendes. Imo Theoderici et Eberwini opera necnon Vitæ illæ sanctorum Magnerici, Agritii, Felicis, atque Historia martyrum Treverensium exscripta sunt; id quod viros doctissimos Hontheimium, Wytenbachium aliosque fugisse valde miror (47).

Præterea vero, nisi fallor, Gestis antiquiores fuerunt libri quidam de historiæ Treverensis initiis singulisque episcopis scripti. Huc refero opus olim in codice Sannathiano M 1, n. 14, lectum, nunc fortasse perditum, quod Hillario teste et acta Trevero-

NOTE.

(36) I. Pinius Acta SS. Aug. VI, p. 675, hanc Vitam ante a. 1071 scriptam putat, quia nihil de inventionem illa legatur; quocum Hontheim III, p. 971, et I. Bueus Act. SS. Oct. II, p. 555 faciunt. At quæ de sarcophago catenis suspenso p. 678 leguntur ex tabulæ fide pendent. Plura S. Paulini acta exstare dicuntur, sermone diversa; a. vero 1072 nulla fuisse, ex inventionem historia patet; vix hymnum quendam de S. Paulino reperire potuerunt.

(37) Certe iisdem fere verbis nonnunquam utuntur. Hist. c. 1: *Quorum tamen diligentiam commendamus pro eis litterarum documentis, quæ de eorundem sanctorum meritis aut plumbeis aut marmoreis tabulis aut vetustissimis scedulis inscripta reperimus.* Quocum conferas velim locum ex Vita S. Felicis supra col. 1063, n. 1. exscriptum.

(38) Id addam, ex magno illo scholasticorum Sannathianorum numero et ipsum Trithemium alibi paucos tantum nominare, Theodericum, Theodorum, Lambertum (*Chron. Hirsaug. Op. II, p. 43, 54, De ill. viris Germ. ib. I, p. 151*), quos revera in hoc cœnobio doctrina et operibus excelluisse, partim scimus, partim illi libenter credamus. Nihil enim de Gestis dicit. Mirum est libro de scriptoribus eccl. ne horum quidem fieri mentionem. De Golschero v. supra col. 1067, n. 18.

(39) Vita Liutwini, Udoni archiepiscopo (a. 1066—1077) inscripta, hucusque est inedita; cf. Acta SS. Mart. I, pag. 514. Codices Parisiis (*Archiv. VIII, p. 509*), Gandavi (*ib. p. 549*), Treveri (*ib. p. 604*) exstant. Bonnensis vero (*ib. VII, v. 556*) jam inveniri nequit.

(40) Nizoni etiam Vitam S. Basini deberi, ex his verbis statuerunt (*Act. SS. l. l. p. 519*): *Quid dein-*

C *ceps Liutwinus egerit — qui nosse desiderat, ad libellum sanctorum ejus gestorum recurrat, ibique luculenter descripta reperiet. Hæc vero ex gestis ejus, quantulumcumque a nobis brevitate elucubrata, capropter huic nostro tractatui inseruimus, etc.* Sed hæc potius alium scriptorem indicare videntur; siquidem verba quantulumcumque a nobis brevitate elucubrata non ad Liutwini sed Basini vitam referri debeant. Hæc minime, ut Hontheim III, v. 978, opinatur, Udoni dedicata est.

(41) V. Sybel, *der heilige Rock* p. 54, 57, qui hæc primus observavit.

(42) Nihil fere de hoc episcopo compertum fuisse Stephanus dicit; v. locum supra col. 1063 n. 1, relatum, et quæ antea de monacho Helmwardiensi narrant: *Qui — dum pro investiganda patroni sui (Modoaldi) generositate ordinis nostri loca plura inviseret et — tam gesta pontificum quam annales regum Francorum famamque antiquorum sapientium diligentem inquisitione perquireret: tandem ad nos omnium ultimos divertit.....* Postea: *Adorsi, inquit, sumus auctore Deo enarrare quæ de vita et miraculis beati Modoaldi pontificis tam ex antiquorum relatione quam ex authenticorum librorum lectione colligere potuimus.* Sed plura refert a Gestis prorsus aliena, alia prætermittit quæ hic exposita sunt.

(43) Acta SS. Aug. IV, p. 45.

(44) Inedita est; cf. Hontheim III, p. 975.

(45) Act. SS. Febr. III, p. 442: *Quomodo autem de Judæa in Treverim venerit, sicut in historia Triverica et in monumentis Silvestri papæ legi, etc.*

(46) De codicibus Aureavallensi et Treverensi, qui minus longe progrediuntur, v. infra.

(47) Præter hos et alios multos etiam Rivet Hist. litter. VI, pag. 127, Trithemium sequitur.

rum continuat usque ad Basinum archiepiscopum, de quo pauca admodum memorans finit » (48)*. Ex Vita sancti Agritii partim haustum, ergo post s. XI medium scriptum est. — Fortasse idem fuit codex, quem Calmetus primus vidit (49), quamvis Hillarius alterum indicaverit, quem ita descripsit, ut non ipsa Gesta, sed aliud a Gestis plane diversum opus continere videatur (50). « Codex, inquit, (Sanmathianus) sub litt. I, 1° N. S., in manuscripto minore purissimo, qui sanctorum primitivæ ecclesiæ sive martyrologium sive compendiosa vitarum, relatio intitulari posset » (51), atque fragmenta affert talia, quæ diversum libri ordinem et formam satis indicent (52). — Priori similis, ut videtur, fuit historia Treverensis, cujus censuram infra editam ex codice Sanmaximiniano descripsi (53)**.

*) Hunc locum exhibet Hillarius pag. 53, 61, 128, quem fol. 113 exstare dicit: Omnis infidelitatis spinas ibidem tum longissimo temporis spatio exortas sicut agricola fortissimus agri colendi scientissimus ita radicitus extirpavit, quod se nulla deinceps incredulitatis radix ibi subministravit. Sicut enim diligenti supputatione colligimus, 236⁴ annos inter beati Materni ex hoc mundo gloriosum excessum et sancti Agritii felicissimum in hanc urbem ingressum esse cognoscimus. Quo temporis spatio intercurrente cessavit hujus sedis episcopatus, pagani ipsam civitatem obtinentibus. — In hujus quoque sancti Materni patris festiva mentione hoc nolumus silendo præterire, quod sicut apud Elegiam 40 diebus in sepulchro mortuus jacebat, ita ecclesiam Trevericam 40 postmodum annos vivus et incolumis regebat. Verba Omnis — obtinentibus ex Vita S. Agritii, p. 775, descripta sunt. Post hunc locum, ut Hillarius inquit, « a margine manus perinde antiqua difficulter ob vetustatem legibilis hæc adnotat »: Inveniuntur in catalogo episcoporum Trevirensium 22 episcopi medii fuisse inter Maternum et Agritium. Quare error patet. Similiter error patet, quod eodem tempore etiam pagani civitatem obtinuerint, cum prius habeatur, innumerabiles martyrizatos a Rictiovaro non longe ante adventum Agritii. Quibuscum cf. locum infra n. ** editum.

** In codice olim Sancti Maximini (conf. Acta Sanctorum Sept. IV, pag. 360), nunc in bibliotheca Gorresiana Confluentiæ asservato (Nro. 94.) manu sæculi XII hæc in margine scripta sunt: Jeronimus in chronica: « Colliguntur omnes anni a 15 Tiberii anno, hoc est a predicatione Domini, usque ad 14 annum Valentis 351; quibus si addas illos 30, hoc est a 42. Cesaris Augusti qui est annus nativitatis Domini usque ad 15 annum Tiberii qui est primus annus predicationis Domini, erunt anni 381 ab incarnatione Domini usque ad 14 annum Valentis quo interiit. » Sed retrorsum computatis annis a 14 anno Valentis usque ad 25 annum Constantini patris aug., qui est annus adventus beati Agricii, remanent plane anni 335. Ergo 335° anno incarnationis Domini Agricius ab Helena missus est Treveris presul effectus, et usque ad secundum annum Constantii filii Constantini perduravit; cui Maximinus successit anno dominice incarnationis 342, sicque anno pontificatus sui 4, imperii vero Constantii 6, dominice autem incarnationis 346, generalem sinodum Agripine Colonie in depositionem Eufrate Arriani 4 Idus Maias, indictione 4, post consulatum Amanti et Albinii sub Julio papa celebravit; propter quod et Jeronimus eundem annum diligentissime in chronica quasi in persona Maximini annotavit, dum Maximinum hoc anno clariorem reddidit, et eundem annum memorabilem ob memoriam Maximini indidit. Itaque absque ulla contradictione computabis inter Maternum et Agricium plenariter 200 annos; quod et probabilibus argumentis approbamus. Si enim 54 dominice incarnationis anno beatus Eucharis pontificatum Treverice urbis accepit, et 23 annis rexit, et Valerius in 15 successit, sicque Maternus in 40 determinavit: constat profecto eundem Maternum anno Domini 152 obiisse, hoc est 15 anno imperii Adriani et 2 papatus Telesphori; et sic absque ulla contradictione computabis 200 annos inter Maternum et Agricium, quia 54 et 23 deinde 15 tunc 40 faciunt 132, non 128 ut Treverica historia habet (54); et in hoc arguitur mendacio. Ecce habes deprehensam Trevericam historiam. Adhuc nota ejus secundum mendacium. Dicit enim (55): « Anno Domini 368, Agricius presul efficitur; » quod apertum mendacium est, quia, ut superius ex Jeronimo monstravimus, cum a nativitate Domini usque ad 14 annum Valentis quo in-

VARIE LECTIONES.

Omnis — subministravit non nisi p. 53. ¹ Sicut p. 61, 128. ² collegimus p. 61. ³ 346, p. 128, 246 coni. Sybel. ⁴ desinit p. 53, 128. ⁵ hæc non nisi p. 62. ⁶ S. e. p. desunt p. 62. ⁷ computat cod.

NOTÆ.

(48) Hillar., p. 128.

(49) Calmet, Preuves p. 1: Nous l'avons confronté avec un manuscrit plus ancien et plus court, dont apparemment le moine Thierry s'étoit servi et qui est comme le fondement et la base de son histoire; et Sur les évêques de Trèves p. VI: Un ancien manuscrit de saint Mathias, que nous avons vu dans cette abbaye, etc., et in editionis suæ notis sæpius dicit l'ancien manuscrit de Trèves vel l'ancien mss. Ne Calmetus quidem Gestorum codicem hunc dicit. Hontheim frustra in S. Mathiæ monasterio eum quæsivit, Hist. p. XXVI. Sed Hillarius librum exhibere noluit, v. quæ dicit p. 61. 103.

(50) Ibid., p. 63.

(51) Pergit: « Hic est minor, ille antiquior, quem a se visum asserit Calmetus. » Quod tamen vix concesserim. Nam Calmetus non de martyrologio sed de

D continua, quamvis brevi, historiæ Treverensis narratione loqui videtur, qualis in codice M 1, n. 14, exstabat; Calmetus suum librum in Vitis primorum episcoporum cum vulgari textu ad verbum convenire dicit, codex Hillarianus in his ipsis prorsus diversa habet. Cf. quæ dixi Archiv. IX, p. 704, sqq.

(52) Locos de SS. Eucharis, Valerio et Materno exscribere longum est. Non uno tenore legebantur; sed fol. 37. 45. et 5, neque cum Gestorum verbis conveniunt. Loci vero a Calmeto exscripti semper propius ad hæc accedunt.

(53) Quæ hic in historia Treverensi vituperantur, a Gestis partim sunt aliena, sed cum iis fere conveniunt quæ ex M. 1. n. 14 supra exhibui.

(54) Cf. Gesta c. 16.

(55) Gesta c. 19.

teriit sint anni 381, sed retrorsum computatis A ab eodem 14 anno Valentis usque ad 23 annum Constantini, qui est annus adventus beati Agricii, remanent plane anni 335, non 368, et ita comprobabis⁹ eam bis per omnia mentitam; unde ex his duobus mendaciis plura potes ex eadem Treverica historia ad plenum colligere.

Quoniam 200 annos inter Maternum et Agricum fuisse ex chronica Jeronimi comprobavimus, restat ut videamus, si civitas ista, ut quidam volunt, maxime Treverica historia (56), his 200 annis in paganismum redierit, an in christianitate perduraverit. Quod nobis omnino non videtur, videlicet eam in paganismum redisse. Cum enim constet usque ad passionem Tirsi et Palmacii et totius Treverici populi, que facta est a Rictiovaro sub Diocletiano et Maximiano anno Domini 306, hoc est 19 anno imperii B Diocletiani, quando in Martio mense in diebus pasce ecclesie per totum orbem Romanum jussu Maximiani et Diocletiani subverse sunt 1° anno persecutionis, quia, ut Jeronimus in chronica testatur; 2° anno persecutionis Diocletianus in Nicomedia, Maximianus Mediolani purpuram deposuerunt; cum, inquam, usque hoc tempus tota civitas a tempore beati Eucharrii christiana extiterit, et episcopi, Methodio teste Paretensi¹⁰ ecclesie episcopo et martire, per totum tempus inter Maternum et Agricum non defuerint, ita ut 26 episcopi enumerentur¹¹: absurdum videtur, ut in tam parvo tempore, sicut est a passione predictorum martirum usque ad adventum beati Agricii, tota hec civitas in paganismum redierit; cum, inquam, non plus quam 24 anni extiterint, quia a primo persecutionis anno usque ad 23 annum imperii Constantini C fuere non plus quam 26 anni, quoniam 4 persecutionis anno regnare orsus est. Ergo 24 anni sunt inter passionem Tirsi et Palmatii et adventum beati Agricii. Quod si dicas his diebus civitatem in paganismum redisse et exinde Tetradium usque ad tempora Martini paganum perdurasse, nobis omnino stare non videtur. Quomodo homo tanti nominis ut Tetradius in tam preclara et regia civitate paganus durare tot tempora potuisset, maxime tot sanctis sacerdotibus hic vigentibus, ut Agricius, Maximinus et Paulinus? Quomodo homo paganus contemporaneus Maximini esset in una eademque civitate, cum constet eum tot ac tantis miraculis claruisse? Qua fronte Eufratam Agripinensem vir Deo plenus gradu movit utpote hereticum, et non in civitate sua convertit paganum? Quomodo in ulteriorem Frigiam Paulinus pro Christo D exulavit, et ibi usque ad sanguinem paganis predicavit; dum hic in sua diocesi paganos reliquit? Inconveniens plane fuit. Sed quia

Tetradius a Martino baptizatus est, dicimus ejus baptismum usque illuc, sicut mos illius temporis erat, distulisse; quod et Augustinum et Ambrosium et ipsum Martinum invenimus fecisse; nec tamen totam civitatem paganam ideo extitisse. Quod si dicis Tetradium omnino gentilem fuisse nec ideo Martinum in ejus domum descendisse, dicimus eum hoc ideo egisse, quia viderit eum non obstinata mente paganum sed sibi reservatum esse, quia si idem obstinata mente incredulus fuisset, nequaquam pro filia ad Martinum accessisset, sed potius ad idola sua declinasset.

Hi libri et alii fortasse, quorum ne notitiam quidem habemus (57), Gesta qualia nunc exstant antecessisse ipsisque conscribendis ansam præbuisse videntur. Ne illi quidem sæc. XI exeunte antiquiores esse possunt; Gesta vero non ante sæc. XII scripta esse jam monuimus. Sed quo anno confecta sint, nunc certius indicari nequit. Primos tamen sæculi annos equidem hujus libri natales dixerim. Nam qui Vitas sanctorum Modoaldi et Auctoris conscripserunt. Gestis quidem minime usi sunt; sed neque Gesta ex his Vitis hausta sunt, neque sancti Modoaldi translationem a. 1107 et aliam sancti Auctoris paucis post annis factam verbo tetigerunt. Huc accedit, quod jam c. a. 1152 alter quidam his Gestis additamentum et continuationem adjecit, quod Bruno episcopus, qui a. 1101 Ecclesiam Treverensem suscepisse narratur, jam a. 1124 obiit, denique quod codex qui exstat antiquissimus sæculo XII incipiente scriptus esse videtur. Quæ cum ita sint, non diu post a. 1101, in quo codices desinunt, Gesta esse confecta, non possumus quin statuamus (58).

In monasterio Sancti Eucharrii Gesta nata esse probabile est; sed auctor nomen siluit, neque inter viros illos a Trithemio laudatos quærendum esse videtur. Certe Golscherum, quem Trithemius nonnumquam solum dicit auctorem, equidem vix inter scriptores medii ævi retulerim. Aliud vero nomen quod nuper innotuit non satis firma niti auctoritate omnes concedent. In bibliotheca Romana Vallicell. codex a Bethmanno nostro evolutus est, II. 13 fol., qui s. XVI vel XVII scriptus inter varia opuscula historica f. 4-12 librum continet ita inscriptum: Ex Chron. Treverensium per Rodulfum Trev. diaconum conscriptis. Sed mera sunt Gestorum fragmenta ex codice continuatione prima aucto negligenter satis descripta. De nomine illo nihil constat

VARIE LECTIONES.

⁹ comprobabitur cod. ¹⁰ ita cod. ¹¹ enurentur cod.

NOTÆ.

(56) Hæc in Gestis ita non leguntur, quæ nunc cum Methodio faciunt.

(57) Hillar., p. 66, 127, etiam de codice M 1. n. 13. loquitur Gesta breviora usque ad Nortmannicam invasionem continente. Sed e nostris B 6 intelligi videtur. Alii quos Hillar. affert codices hi sunt: M 1. n. 12, p. 26, 64, 127, (—C 1), M. 1. n. 45. p. 57. (Vita Eucharrii, etc.), M 1. n. 16, p. 57, 67 — (Historia martyrum Treverensium).

(58) Sybel, die Advocaten des Trierer Rocks II, p. 45 n. 52. Gesta post a. 1151. scripta esse putat, quia Agritius, qui c. 19. in S. Eucharrii monasterio

sepultus esse dicitur, tunc primum reperiebatur. Nam in transl. et mirac. S. Mathie ita scribitur c. 6: Qui licet per tot tempora nullo sciente inibi servaretur. Sed hoc loco de altari quodam non de tota S. Eucharrii ecclesia sermo est. In qua Agritium sepultum esse, auctor procul dubio finxit (v. infra col. 1077-8 et ita inventioni ansam dedit. Huc accedit quod in Gestis ecclesia S. Eucharrii nunquam S. Mathie nomine indicatur, cum a 1131 sancti apostoli ossa ibi reperta sint, quæ c. a. 1050 Bertulfus abbas ibi reposuisse dicitur. Qua de re nihil Gesta referunt. Cf. Archiv IX, p. 708.

Quisquis auctor fuit id egit, ut antiquitatem et historiam Treverensem illustraret urbemque ut ipsi non sine causa videbatur celebrem redderet celeberrimam. Nam non solum archiepiscoporum gesta et res Christianas narranda duxit, sed ad priora tempora regressus est, imo in obscuram vetustatem ascendit, ut gloriosa Treverorum facta enarraret. Fabulosa esse multa quæ tradat primo patet aspectu, neque tamen leviter hæc invenisse putandus est, sed ex fama vulgari, ex inscriptionibus tunc temporis repertis vel fictis (59) hausisse, conjunxisse, amplificasse quæcumque ad rem facere viderentur. Non hoc loco quærendum est quis primus Treverorum origines a Trebeta Nini filio repetierit; fortasse non ante s. XII hæc nata est opinio, sed Gestorum scriptorem alii præcessisse videntur (60). Hic vero non solum hanc narrationem libenter recepit, sed eas quoque traditiones quæ de monumentis urbis hodieque magnificis in populi ore ferebantur (61). Quibuscum veterum scriptorum de Treveri et Treverensibus locos quotquot invenire potuit conjunxit, et patriæ glorificandæ studio illectus nonnunquam etiam ea ad Treveros retulit quæ de Gallis in universum dicebantur. Ita Justizo, Eutropio (62) et Orosio usus est, præsertim vero Cæsare, ex cujus commentariis de bello Gallico quam parvina descripsit. Legerat etiam Ausonium (63), necnon ex libro quodam Galbæ Viatori nescio cui ascripto (64) quædam sumpsisse videtur; alia vero sunt quæ ad certum fontem referri nequeant. Majori etiam diligentia scriptores ecclesiasticos adhibitos videmus; nam quæ Hieronymus (65), Ambrosius (66), Augustinus (67) de rebus Treverensibus referebant, hic sunt repetita; Historiæ ecclesiasticæ Rufini et quæ Tripartita dicitur singulas notitias præbuerunt (68); alias Gestorum scriptor apud Sulpicium Severum (69) et in libro Gregorii Turonensis de Vita Patrum (70), necnon in Vita Gregorii Magni auctore Joanne diacono (71) invenit; neque historici sæc. V, VII, VIII, ipsi defuerunt, qui modo Prosperi Chronicon (72), modo Gregorii Turonensis historiam Francorum (73) consu-

luisse videtur, præ cæteris vero his temporibus chronographum quem vulgo Fredegarium dicunt eum habuit quem sequeretur (74). Nescio an his Bedæ opera (75), Adonis Martyrologium (76) aliave addam. Accedunt vero Vitæ et historiæ Treverenses, quas partim supra jam recensui; Vitas dico sanctorum Eucharri (77), Agritii (78), Maximini (79), Felicis (80), Magnerici (81), Hildulfi (82), fortasse etiam Liutwini (83) et Paulini (84). Ex his et Historia martyrum Treverensium (85) magna antiquæ historiæ ecclesiasticæ pars ad verbum est descripta. Necnon Passionem sancti Nazarii (86), Vitam sanctæ Helenæ ab Almanno scriptam (87), Vitam sancti Goaris auctore Wandelberto (88), fortasse etiam Acta sancti Lubentii (89), sanctorum Fusciani et Victorici (90) in usus suos vertit. Præterea antiquioribus temporibus librum Methodii nomine quamvis falso inscriptum (91), et Herigeri gesta episcoporum Trajectensium consuluisse videtur (92); postea vero ex Reginone plura (93), singula quædam ex Thegani appendice (94) et Hincmari epistolis (95) recepit; vidit etiam sancti Celsi translationem (96) et Vitam Conradî sive Cunonis archiepiscopi (97), quas tamen describere noluit. Inde a nono sæculo brevius Treverensem historiam narravit, fontibus, ut videtur, destitutus. Nam præter Reginonem jam nullum habuit rerum Germanicarum scriptorem, neque archiepiscoporum vitas, sed pauculas tantum de invasione Normannica notitias, et de sequentibus temporibus nihil præter catalogos episcoporum nuda nomina exhibentes, singulas translationum historias memoria non valde dignas, regum denique et paparum chartas (98), quas breviter indicare ipsi satis videbatur. Quo factum est ut hæc Gestorum pars vix historiæ nomine digna censeretur, quæ breviter episcoporum ordinem referat, paucis tantum verbis de singulorum origine vita et obitu additis, qualia s. XII scriptor raptim colligere potuerit. Cum Cæsaris gesta ex alieno fonte hausta plures paginas impleant, nunc tempora gravissima paucis lineis absolvuntur, summi archiepiscopi pau-

NOTÆ.

- (59) V. c. 2. (5.) 6. 8. 18. 23. 27.
 (60) V. Thiofridi locum ad Gesta c. 2. n. allatum, quem ante Gesta conscriptum puto.
 (61) V. de portis c. 3, aquæductibus et amphitheatro c. 4.
 (62) Purum Eutropii textum habuisse videtur; nihil enim ex Pauli Diaconi vel Historiæ miscellæ additionibus reperi.
 (63) C. 20.
 (64) Cf. c. 5. 6 n.
 (65) C. 7. 20
 (66) C. 20.
 (67) C. 21.
 (68) C. 19.
 (69) C. 20.
 (70) C. 23. 24.
 (71) C. 26.
 (72) C. 20.
 (73) C. 20. 22. Mirum est alia multa quæ hic de Treveri narrantur prorsus neglecta esse; ita ut non ipsum Gregorii librum, sed alium ex hoc descriptum auctori ad manus fuisse putarim.
 (74) C. 22.
 (75) Cf. c. 16 et 25.

- (76) Cf. c. 17.
 (77) C. 4. 14.
 (78) C. 17. 18. 19.
 (79) C. 19.
 (80) C. 22.
 (81) C. 24.
 (82) C. 25.
 (83) C. 24.
 (84) C. 19. 28. De vita S. Mari v. c. 23.
 (85) C. 17.
 (86) C. 15.
 (87) C. 18.
 (88) C. 25. 25.
 (89) C. 19.
 (90) C. 17.
 (91) V. infra.
 (92) C. 16. cf. infra.
 (93) Cf. c. 15. 14. præsertim vero c. 25. 26. 27. 28.
 (94) C. 25.
 (95) C. 24. 25. 27.
 (96) C. 29.
 (97) C. 35.
 (98) C. 24. 25. 28. 29. 32.

cioribus verbis quam fabulosi illi Catholdus et Arimaspes laudantur. De Egberto quidem et proximis ejus successoribus auctor minus parco utitur sermone; sed mox consueto more pergit. Neque ex fontium penuria hæc jam explicari possunt. Nam quo propius ad sua tempora scriptor devenit, eo brevius res Treverenses narravit, aut eas satis notas esse ratus, aut eo consilio ductus ut veterem civitatis gloriam quam amplissimis laudibus efferret, recentiora vero tempora sæpe minus felicia negligeret vel aliis uberius describenda relinqueret.

Sed aliam fortasse hujus diversitatis causam licet indicare. Quid enim si ille quem Gestorum dicimus auctorem antiquius descripsit opus, quod de primis historiæ Treverensis temporibus uberius egit, quod ipse vere brevius continuandum sumpsit? Sunt sane quæ ut ita statuamus valde suadeant. Ejusmodi librorum usque ad Basini tempora decurrentem Hillarius vidit, sive eundem sive similem Calmetus præ oculis habuit eaque attulit quæ hanc narrationem plerumque cum Gestis convenire, in singulis vero locis discrepare ostendant (99). Quibus accuratius examinatis, id patet, hunc codicem propius ad fontes accedere neque ea exhibere quæ fabulosa et in cænobio Sanmathiano inventa esse videantur. Quem codicem quominus antiquiorem Gestorum formam exhibere dicamus multa vetant (100), nisi quotquot de historia Treverensi scripti sint libri, Gesta appellemus. Sed Gestis nostris librum illum fundamento esse positum et fontes quos supra recensui magnam partem non ab ipso Gestorum auctore sed a priore illo scriptore adhibitos esse, non possumus quin statuamus; quamvis nunc quæ hic liber exhibuerit, quæ Gestorum auctor addiderit, non satis discerni possit. Quæ Calmetus affert hæc sunt: locus c. 16 de episcopis inter Maternum et Agritium ecclesiam Treverensem regentibus (101), præterea quæ c. 15 de viniductu, c. 19 de Mathiæ ossibus et tunica Domini, ibidem de Agritii et Maxi-

A mini sepultura referuntur, in antiquiore illo libro non legebantur. Alia probabili conjectura indicari possunt, e. gr. quæ de ecclesia ab Eucharis edificata, de Eucharis, Valerio et Materno ibi sepultis c. 14, 15, 16, de cella sancti Eucharis c. 2A leguntur. Hæc enim scriptorem monasterii Sancti Eucharis sive Mathiæ indicant, qui præsertim id egit ut in suo monasterio pontifices egregios et viros sanctos sepultos esse ostenderet (102). Capite 16 vero episcoporum catalogum valde auxit, ut lacunam illam inter Maternum et Agritium expleret et Ecclesiæ Treverensis antiquitatem certius vindicaret. Hæc nomina, quæ in antiquioribus catalogis desiderantur (103), fictitia esse, jam omnibus, nisi fallor, constat (104); major vero eorum pars in libro legebatur Methodii Paterensis nomine inscripto (105); quem ne revera huic auctori attribuas tum ipsius ætas tum aliæ rationes vetant (106). His receptis octo addebantur Tungrensium Ecclesiæ episcopi, de quibus noster Herigeri verba retinuit, sed quorum hic locum sepulturæ se nescire dicit, hos more consueto in sancti Eucharis ecclesia sepultos asserit. — Aliis locis quæ ex opere illo sumpta, quæ addita sint, jam indicari nequit, neque inde a quo tempore Gestorum scriptor proprio Marte narrationem continuaverit compertum habemus. Calmetus codicem non ultra Maximini tempora assert, Hillarius alterum in Basino desinere, alterum, quem Calmetianum habet, sanctorum primitivæ ecclesiæ compendiosam vitarum relationem exhibere dicit. Equidem inde a capite fere 23 auctorem hoc duce destitutum fuisse putarim; sed etiam quæ antea ex Gregorio et Fredegario sumpta, immo quæ de antiqua civitate Treverensi ex libris partim, partim ex traditione vulgari compilata sunt, monacho illi Sanmathiano tribuerim, qui sæculo XII ex breviori archiepiscoporum historia Gesta hæc composuerit, eo consilio ductus, ut patriæ et Ecclesiæ suæ gloriam quam maxime celebraret (107).

NOTÆ.

(99) Cf. supra n. 51.

(100) Hoc nuper Sybel contendit, Die Advocaten des Trierer Rocks Fasc. III, p. 75 sqq., antiquam Gestorum formam restituere conatus. Sed quæ partim ex Hillario, partim ex Calmeto affert, inter se nullo modo coherent, et utrum ex eodem codice sumpta sint valde dubito (v. supra p. 110 n. 59). Verba ab Hillario exscripta non Gesta vel Historiam sed martyrologium indicant (verba: *Treviris S. Eucharis, Treviris depositio S. Valerii sine dierum indicatione nequeunt*), et a Gestorum textu longe recedunt; quocum codex Calmetianus plerumque satis convenit. Ipse vero Calmetus dicit: *Un manuscrit plus ancien et plus court, dont apparemment le moine Thierry s'étoit servi et qui est comme le fondement et la base de son histoire. Theodericum, qui s. x ex., xi inc. vixit, Calmet primum Gestorum auctorem habet (... est probablement composé par Thierry)*. Ideo non Gesta, sed Gestorum fontem illo codice contineri innuit. (Quod Hontheim *Hist. I*, pag. xxvi dicit, Eberhardianum exemplar Calmeto visum esse, neminem tenebit.) Gesta sæc XII antiquiora nulla fuisse, jam supra satis docui; codex vero Aureæ Wallis, quem Sybel huc revocavit, alio pertinet; v. infra. Denique quæ de Annalibus civitatis gesta antiquissima continentibus, quos Sil-

vester papa revolvisse dicitur, in Vita S. Agritii leguntur (v. supra p. 112), gesta quædam Vita fuisse antiquiora, mihi persuadere nequeunt.

(101) I, p. vii.

(102) Ut pertinent quæ c. 25 de translatione S. Maximini, c. 25 et 28 de Hetti et Theoderico ibi sepultis, c. 27 de corpore S. Eucharis traduntur.

(103) V. catal. Gislelianum ap. Hontheim I, p. xxiv (Hillar. p. 71, 159), Prumiensem Prodr. I, p. 78. Quibus adde tertium usque ad Egbertum continuatum quem Bethmannus ex Lamberti Florido descripsit. Hontheim I, p. xxvii dicit: «Quod alius vir eximius et harum rerum prudentissimus simile Ms. Gestorum exemplar, in quo pariter nulla episcoporum nomina inter Maternum et Agritium media sunt, alio loco a se visum mihi retulerit.» Sed fortasse catalogus vel brevior historia intelligi debet.

(104) Quamvis Hillarius fortissime contra hanc dimicaverit sententiam.

(105) Cf. infra notam ad c. 16.

(106) Hontheim *Hist. I*, p. xxi. Acta SS. Sept. IV, p. 560. De vera Methodii ætate. v. ibidem Jun. IV, p. 5.

(107) Paucis sæpe verbis additis vel mutatis fontium testimonia in suum usum vertit; c. 22. Romanorum duces in Treverorum principes mutavit. S.

Neque tamen hoc libro omnium votis satisfecit. Nam paulo post Treverensis quidam eum continuandum et amplificandum suscepit, ita ut initio singulas quasdam modo breviores modo longiores adderet notitias, nonnunquam etiam quæ scripta erant mutaret vel prorsus omitteret, postea vero novam archiepiscoporum historiam pleniorum et accuratiorum ordiretur, usque ad Adalberonis tempora (a. 1152) continuatam. Primo libri intuitu diversum hujus scriptoris ingenium agnosces. Animo minus quieto, sermone uberiori Treverenses prosequitur, modo novis usibus fontibus, modo traditionem secutus seniorumque relationem. Romana tempora ex Suetonio et Ausonio (108) illustrat, semel ad Gallicam quoque historiam provocat (109), Cæsaris fortasse commentarios intelligens (110), præterea Galbam Viatorem disertis verbis auctorem laudat. Nam ubi de Christianæ religionis apud Treveros initiis sermo est (111), non solum longiorem Eucharrii, Valerii et Materni historiam insertam videmus, sed etiam fabulosas illas urbis origines repetitas legimus, eodem fere tenore sed aliis verbis quam primis Gestorum capitulis. Quibus inter se comparatis, non ex Gestis sed ex Gestorum fontibus hæc sumpta esse patet; sed an a continuatore illo confecta aut aliunde sint descripta dubitari potest. Quamvis vero hac parte eundem fere sermonem easdemque locutiones quæ in ipsa continuatione deprehendere mihi videar, hæc tamen perplacet sententia, tum quia non video cur easdem res uno libro bis ille enarraverit, tum quia hæc cum antecedente Eucharrii Valerii et Materni historia arcte conjuncta esse puto, quam ex libro quodam ecclesiastico huc esse translata, et toto narrationis tenore et singulis verbis (112) indicari videatur. Nisi fortasse dicas hoc alterius historiæ Treverensis esse initium, postea demum cum Gestis conjunctæ; id quod inscriptione hoc loco in quibusdam codicibus præmissa: Incipit hystoria Treverorum quodammodo confirmatur. Neque huic opinioni equidem obstiterim; sed pene is fui qui olim duos fuisse historiæ Treverensis libros postea demum in unum conglutinatos statuerem (113). Quam seponendam putavi sententiam, ne nimis conjecturis

indulgere et has res magis involvere quam explicare dicar. — Postea secundus ille scriptor antiquum textum minus auxit neque ita amplificavit ut novum opus dicatur; sed pauca tantum adjecit ex Vitis sanctorum Martini (114), Severini (115), Gertrudis, fortasse etiam Basini, necnon ex chartis aliisque monumentis hausta. In sæc. X historia exponenda fontibus et ipse procul dubio destitutus erat; nullum enim præter narrationem de sanctis a Theoderico Mettensi reportatis adhibitum videmus librum (116); sed ex populi rumore sumpta sunt quæ de Rotgero Ekberto aliisque pontificibus falsa plerumque traduntur, aut ad ecclesias ab ipsis exstructas vel donatas spectant, aut leviora sunt et nullius fere momenti. Etiam quæ de Poppone narrantur fabulis plena sunt, ex traditione quadam ecclesiastica hausta, alia ex Vita sancti Symeonis sumpta (117). Postea quædam ex passione sancti Cunonis descripta sunt (118).

Jam vero ab hoc inde tempore auctor antiquum Gestorum textum nimis brevem prorsus rejecit, id agens ut plenius et copiosius narraret quæcumque tum ex seniorum relatione (119), tum ex chartis (120) epistolisque (121) colligere potuerit. Plena igitur narratione Popponis et Engelberti tempora persequitur, animo candido sed erga imperatorem Heinricum IV nimis hostilis res exponit gravissimas, et ubi ad tempora venit suis propria ea narrat quæ ipse vidit vel a præsentibus audivit (122). Hanc libri partem magnæ esse auctoritatis omnes concedent, sermonem satis cultum sed nimis sacræ Scripturæ et Patrum locis exornatum (123) judicabunt. Quis fuerit auctor non constat; sed non diu post a. 1152, quo narrationis telam abruptit, vixisse censendus est. Canonicum dixerim Treverensem, certe non Sancti Mathiæ monachum, quippe qui Sancti Petri ecclesiam a Poppone reedificatam accurate describat, nihil vero de hoc cœnobio restaurato, nihil de sancto Mathia reperit dicat.

Fuerunt vero qui etiam hanc Gestorum formam mutandam et augendam judicarent. Ut enim eos prætermittam codices, quibus antiquæ recensione primæ parti hanc continuationem additam videmus: alius singulos locos mutavit (124), scriptoris verba nonnun-

NOTÆ.

Eucharrii ecclesiam tum mira antiquitate tum reliquis pretiosis donavit. Episcopos Tungrenses audacter Treverenses fecit. Etiam falsum Silvestri diploma novis additionibus ab ipso auctum esse, ut tunicam Domini Treveros esse perlatam ostenderet, Sybel ostendit.

(108) Ad c. 13.

(109) Ad c. 14.

(110) Hos etiam aliis locis adhibuit, veterum Gestorum verbis mutatis; v. notas ad c. 9, 10, etc.

(111) C. 14.

(112) Verba dico: sequens LECTIO demonstrat.

(113) Fortasse idem scriptor qui Gesta continuavit talem composuit de originibus rei publicæ et ecclesiæ Treverensis libellum, quem postea ipsis inserendum judicavit. Antiquioris libri, ex quo Gesta partim descripta esse supra monui, hæc esse fragmenta genuina, fortasse quis dicat cui assentire vix possim.

D (114) Ad c. 20.

(115) Ad c. 24.

(116) Ad c. 29.

(117) Addit. c. 3. 4.

(118) Addit. c. 9.

(119) Addit. c. 1: quantum ad meam notitiam seniorum relatione devenit; c. 16: seniorum relatione ad nostram noticiam devenerunt; c. 25: sicut patrum nostrorum relatu didicimus.

(120) C. 1. 7. 8. 17.

(121) C. 5. 12. 13. 19. Etiam ad Hinemari epistolam c. 23. provocat.

(122) C. 24: quæ et ipse ego vidi et aliorum certa relatione cognovi; c. 19: quoddam memorabile cui me contigit interesse.

(123) Augustinum c. 17. 20. 22, Gregorium M. c. 18. 22, Gelasii epistolam c. 14, canones ib. et c. 20. affert, sed iis plerumque locis ubi aliorum verba refert.

(124) C. 14. 15.

quam injusta et nimis acerba ratus; alius Godefridi A archiepiscopi tempora ex actis genuinis latius exponenda sumsit (125); alius denique novis additionibus textum auxit, chartis et diplomatibus, quæ in antiquis Gestis breviter indicata erant, aliisque multis plene descriptis, ita ut eorum mole genuinum textum nonnunquam prorsus obruere et chartularium potius quam chronicon Treverense exhibere videatur. Quod a Lamberto de Legia monacho Sanmathiano factum esse, sunt qui statuunt (126); id quod neque confirmare neque negare ausim. Certe codex, nisi valde fallor, ab ipso auctore exaratus, in sæc. XII medio collocari debet, et olim in bibliotheca Sanmathiana fuit. Præterea etiam nota de ecclesia Sancti Eucharri reædificata et de sancto Mathia invento (127) hujus cænobii scriptorem arguunt. Idem continuationem ab a. 1152-1152, ex Vita sancti Adalberonis magnam partem haustam, adjecisse putandus est, quam in codice illo eadem manu, quamvis non continuo calamo, scriptam videmus. Neque vero ultra hunc annum scriptor progressus est, sed alii postea alias continuationes adjecerunt, de quibus alibi accuratius agemus.

Hoc loco antiquissima Treverorum Gesta usque ad a. 1101, Gesta aucta et continuata usque ad a. 1152, denique additiones sæc. XII factas exhibemus. Quæ omnia codicum et recentiorum scriptorum auctoritate ducti Treverorum Gesta nominamus; sed ut singula discernantur opera, primum a, alterum b, tertium vero c nominamus. Continuationem brevem usque ad a. 1152 et quæ postea diversis temporibus de episcopis Treverensibus scripta sunt alio hujus collectionis volumine edemus.

Nunc codices quotquot ad notitiã nostram venerunt breviter describemus, spe ducti fore ut hoc modo non solum editioni nostræ viam sternamus, sed ea quoque magis confirmentur atque illustrentur quæ iam exposuimus. Nam codices secuti, Trithemii errores deprehendere et non solum tres illas Gestorum formas secernere sed etiam leviores mutationes indicare potuimus.

(A) 1. Codex (128) olim c monasterii Sancti Mathiæ apostoli extra muros Treverenses ord. sancti Benedicti, nostris temporibus in bibliotheca viri doctissimi Fichard Francofurtensis asservatus. Liber foliis 75 minoris formæ constat, quorum 69 Gestis explentur, quæ sæculo XII inc. non una manu, partim in membranis quas dicunt palimpsestis scripta sunt, negligenter quidem et tam mendose ut scriba

textum haud satis intellexisse sed quam fidelissimum alterius codicis exemplar fecisse videatur. In singulis verbis scribendis a vulgari sæpe recedit, quippe qui c pro t, cc pro ct, cum pro com et alia exhibeat peculiariora. Tam hæc quam menda illa graviora scribæ tribuenda esse puto; non paucos vero errores ipsi Gestorum auctori imputaverim. Brevis de archiepiscopis Adalberone, Godefrido et Meginhero notitia alia manu in codice, hujus ut videtur temporibus scripto, addita est. Hanc una cum Gestorum textu fideliter descripsit.

(A) 1^b. Codex musei Britannici, Harlei. n. 3775, sæc. XII, quem ante annos aliquot jam Pertzius novæ huic Gestorum editioni adhibuerat, nunc vero his schedis Treveris deperditis iterum quam accuratissime V. cl. Oehler exscripsit. Quo comprobatum est, hunc librum codicis 1^{esse} exemplar, ita, nisi fallor, factum ut scriba magistri dictantis verba calamo exciperet; qua occasione hic textum in A depravatam conjecturis sanare conaretur, ille vero novos committeret errores antiquis graviores. Nam adeo jam verba sententiasque corrupta videmus, ut veræ lectionis etiam vestigia sæpe evanuerint. Recentior manus multa correxit, nonnunquam altero ut videtur codice adjuncta, sæpius meris conjecturis indulgens. — In ultimis quatuor libri foliis libellialius argumenti (129) scripti sunt.

(A) 2. Codex musei Britannici, Arundell. n. 270, sæc. XIII, ut videtur, in-4° scriptus, ubi fol. 1-23 Gesta Treverorum antiqua leguntur. Hunc librum, olim fortasse Moguntia vel in diœcesi Moguntina asservatum (130), primus cl. Lappenberg evoluit, nuper vero cl. Thorpe in usus nostros exscripsit. Hoc Gestorum exemplar, non ex 1, sed ex alio hujus recensiois codice sumptum, accurata præstat scribendi ratione, sed mendis minime caret, quippe quod modo verba omitat, modo alia addat vel correctionibus antiquum sermonem deformet (131). Brevissima in fine adjecta est continuatio eadem manu scripta.

Cum hoc codice plures ita conveniunt, ut ex eodem fonte hausti esse debeant. Inter quos primo loco nominanda sunt duo codicum fragmenta, quæ utrum huic classi tribuenda sint necne jam intelligi nequit:

3^a) Codex Guelferbytanus sæc. XII, qui nunc uno tantum quaternione constat, quo Gestorum initium usque ad hæc cap. 9 verba: in concilio habuit cir || legitur, accurate satis et nitide scriptus.

3^b) Codex viri cl. Leopoldi van Alstein, Gandensis,

NOTÆ.

(125) Quæ vide infra edita.

(126) Wyttenbach p. XX. 68 not. (p. 172 n. eidem mutationes illas c. 14. 15. factas tribuit.) De Lamberto v. Mirac. S. Mathiæ in Append.

(127) C. 25.

(128) Cf. quæ de hoc aliisque codicibus jam Archiv. VII, p. 511 sqq., dixi.

(129) Prima dedicatio quam constituit rex Salomon; De pœnitentia et liberatione Salomonis; Disse-

nantia Ambrosii et Jeronimi.

(130) Nam archiepiscoporum Moguntinorum catalogum — a. 1250 in ultimo legi folio jam Archiv. VII, p. 512, notavi.

(131) E. gr. c. 9 neque — volebant, c. 10 cum his — pervenerant, et qui — proficiscebantur desunt; c. 25, pro penus scriptum est penuria et inde loci sensus deformatur.

antea Lammens (152), sæc. XII, eleganter in membranis exaratus. Hujus quoque octo tantum folia supersunt, quæ usque ad c. 12 verba : magistratus quæ pertinent.

Huc accedunt codices, quos cum antiquis Gestis (A.) usque ad Eberhardi mortem († a. 1056) exscriptis continuationem illam usque ad a. 1152 conjunxisse et ita novum quodammodo opus effecisse, supra jam dixi. Nescio an codices 5^a 5^b huc pertineant, reliqui vero sæculum XIII non superant, neque ætate, neque accurata lectione commendantur, quamvis cum 2 plerumque conveniant.

4) Codex V. cl. Thomæ Phillipps equitis, in cujus ditissima bibliotheca Middlehill asservatur, qui in foliis 42 membranaceis manu sæc. XIII Gesta continet, satis diligenter exarata. Præcipuas lectiones cl. Lappenberg enotavit.

5^a) Codex Hamburgensis Hist. eccl., 4°, n. XXXI (155), olim Uffenbachii, postea Wolfii, chart., s. XV, 4°, qui foliis 225 varia opera continet historica, Joannis de Stabulaus Gesta pontificum Tungronum, Gesta Treverensium necnon Eusebii et Prosperi Chronica Sigeberto præmissa. Gesta Treverorum 70 folia expleant, olim seorsim numerata, nunc paginis 159-278 inscripta; sed inde a p. 255 (f. 48) continuatio legitur ad Wernherum usque archiepiscopum (a. 1588) deducta.

5^b) Codex Hamburgensis Hist. Germ., fol., n. 31^b, pluribus manibus sæc. XIV-XVI in-4^o maj. scriptus, amplam librorum historicorum collectionem continet (154), inter quæ tam Joannis de Stabulaus opus quam Treverorum Gesta leguntur, hæc f. 175-190 manu s. XV, ut videtur exarata. Lectiones cum 5^a plerumque conveniunt, continuatio f. 186-190 eadem est.

5^c) Codex Hamburgensis Hist. Germ. sing. region. fol., n. 70 (155) recentioris ætatis, qui foliis 88 eadem Historiæ Treverensis monumenta exhibet, quibus Gesta archiepiscoporum Coloniensium (ut 5^b) addit. Hic liber manu satis eleganti scriptus sædissimis scilicet erroribus, qui scribam veteris scripturæ ignarum arguunt. Cum 5^a et 5^b valde concordat, ex neutro tamen sumptus est; sed ad antiquius exemplar omnes referri debent. — Ejusdem generis.

5^d) Codex musei Britannici, Cotton. Titus D. XXV, esse videtur, qui Gesta Treverorum usque ad a. 1387, necnon Gesta archiepiscoporum Coloniensium et Trajectensium aliaque continet (156).

6^a) Codex bibliothecæ regie Parisiensis n. 5875, olim I. A. Thuani, antea ex libris Jo. Leseron Carolopolitani. Uno volumine tres codices diversæ ætatis continentur. Tertium sæc. XIII inc. duabus columnis scriptum olim ad aliud pertinuisse volumen, qua-

ternionum numeri XXXI-XXXIV ostendunt, notaque hac recentioris manus confirmatur : In v[eteri] c[odice] præcedebant Gesta Francorum et Historiæ miscellæ Pauli Diaconi nomine libri xxiv. Nunc nihil nisi Gesta Treverorum hic leguntur jam duobus foliis omissis manca. Sed hæc nuper Bethmannus noster Romæ reperit in cod. Vaticano Christ., n. 1285, ubi f. 70, 71, exstant.

6^b) Codex Parisiensis Saint-Germain, n. 77, fol. maj., s. XIII, duabus columnis scriptus, qui ea continet quæ in 6^a jam desiderantur, partem historiæ Francorum ab Hugone Floriacensi scriptæ, Historiam miscellam, fragmenta quædam de historia Francorum, iisque Gesta Treverorum addit ad verbum ex 6^a. descripta, ut accurata codicum collatione mox intellexi.

6^b*) Codex Parisiensis Saint-Germain, n. 1079, sæculo XVI, ex libro Joan. le Feron Carolopolitani, id est ex 6^a descriptus.

6^b**) Codex Parisiensis Balaze Armoire II, pag. 5. n. 2, codicis 6^a apographum s. XVII factum continet.

6^c) Codex Bruxellensis n. 9178-9181, s. XIII, fol., eadem opera continet quæ in 6^a olim legebantur, in 6^b partim hodieque exstant. Quibuscumque codicibus hujus lectiones a V. cl. Oehler diligentissime enotatae ubique concordant.

6^d) Codex Lugdunensis n. 127, s. XIII inc., 4^o, initio et fine mancus, Gesta enim his c. 24 verbis : quod vocatur horreum incipiunt. Sequuntur prima Historiæ miscellæ verba, reliqua hujus libri parte avulsa. Etiam hic liber a Bethmanno cum editis comparatus quam proxime ad alios hujus classis codices accedit; neque dubitari potest quin omnes ex uno fonte manarint, qui jam textum valde mutatum iis præbuerit. Nam quamvis multa sint cum 4 et 5 communia, plura tamen peculiariter hic leguntur, quæ scriptorem, ut orationem redderet faciliorem et elegantiorum, libere et audacter verba correxisse ostendunt.

Integrum fere horum codicum varietatem adnotavi, præsertim eam in qua omnes vel singularum classium codices conveniebant. Hanc litteris 5, 5, 6, indicavi.

Libri sequuntur manuscripti, qui Gestorum textum multis additionibus auctum et usque ad a. 1152 continuatum exhibent. Etiam hi in duas classes secernantur oportet, alteram quæ genuinam hujus operis formam præbeat, alteram novis interpolationibus hinc inde auctum. Alioquin vero inter se valde conveniunt, et quamvis nonnunquam etiam ad codices 5 et 6 accedant, plerumque tamen genuinam codicis 1 lectionem servant (157).

Ad priorem classem pertinent :

NOTÆ.

(152) Cf. Archiv. VII, p. 522; VIII, p. 555. Minus recte Bethmannus noster hoc fragmentum partem esse codicis Lugdunensis dicit (p. 555, 97).

(155) De quo cf. Archiv. VI, p. 250.

(154) V. Archiv. VI, p. 240, et quæ vol. X dictu-

rus sum.

(155) Archiv. VI, p. 244.

(156) Archiv. VII, p. 75.

(157) Exempla vide c. 9, 10, et aliis multis locis.

B 1) *Codex Vindobonensis Hist. prof. n. 1069*, sæc. XII, 8°, *cujus lectiones inde a Popponis temporibus cl. Chmel in usus nostros exscripsit. In fine Gesta Alberonis archiepiscopi metrica et versus de Romana avaritia leguntur. Hujus libri apographum in Lambecii usus factum in bibliotheca Vindobonensi S. II, 561, asservatur.*

B 2) *Codex Guelferbytanus (138)*, antea *liber beatorum apostolorum Petri et Pauli in Ylsineburg*, sæc. XII, 4°, *eleganti scriptura, textu perbono et singulari Godefridi archiepiscopi historia insignis.*

B 3) *Codex Schlettstadiensis, olim Marbacensis monasterii prope Columbariam, s. XII ex., fol., a Pertzio a. 1841 repertus, a Bethmanno nostro hoc anno perlectus et optimus hujus recensiois judicatus; cui tamen, quia nonnisi singulis locis lectionem enotatum haberem, primum locum tribuere non potui. Sex folia desunt, alia Justinum continent.*

Alii tres codices narrationem præbent hinc inde mutatam vel interpolatam; inter quos:

B 4) *Codex Stuttgardiensis sæc. XII præcipuus est, cæteris antiquior, diligenter exaratus, neque scriptoris arbitrio decurtatus, neque temporum injuria sine destitutus.*

B 5) *Codex Vindobonensis Hist. prof. n. 686 magnam Gestorum partem (Additam. c. 10-14. 16 init. 17, 18 fin. 19 sqq.) omittit.*

B 6) *Codex Treverensis n. 50, olim S. Mathiæ Treverensis, in fine mancus est (desinit c. 50), et tam mendose negligenterque scriptus (159), ut nonnisi ultimo loco nominari possit. Quæ codices B. c. 14 adjecerant desunt, reliquæ vero additiones et interpolationes omnes hic leguntur, neque de sera codicis ætate parvaque fide dubitari potest. Eodem volumine historia martyrum Treverensium legitur, quam neque tunc quum V. cl. Wytttenbach hunc codicem Hannoveram transmisisset neque dum Treveri degerem*

ditissimæ bibliothecæ librâs usus a me exscriptam esse doleo. Quamvis hoc opus recentioris ætatis esse videatur, singulos tamen locos Gestis lucem duros esse putarim.

Ad hanc codicum familiam referendus est:

B 7) *Codex Scriverianus, a Leibnitio editus, ipsoque teste in fine ita inscriptus: Feliciter finiunt gesta Treberorum summa diligentia per manus Petri Wesalentini scripta, cujus animapost mortem hanc cum Christo requiescat in pace, Amen. Leibnitius alio loco (140) tres laudat codices, præter Guelferbytanum supra nominatum, alterum a Migio professore Marpurgensi acceptum, alterum quem penes se habebat. Uter Scriverianus fuerit non constat. — Etiam Goldastus similem codicem possedit (141), alique fortasse fuerunt qui nunc latent. Certe codex Aureæ Vallis s. XIII a Martenio visus, quem frustra in bibliotheca Luxemburgensi quæsi, incendio absumptus esse videtur. Cui quamvis addit. c. 8. consentit Everhardus episcopus finis esset, ut huc eum referam eo permovæor quod Martenius illum cum Leibnitiano textu convenire dicat (142). Brevis alia manu addita erat continuatio usque ad a. 1258 deducta, sed partim ex Sigeberti Gemblacensis chronica hausta (143).*

Codices denique recensendi sunt, quibus tertia Gestorum forma continetur. Omnium vero præstantissimus est.

C 1) *Codex Treverensis num. 1541 (XXXI), mbr., in-4° maj., hac inscriptione notatus: Codex sancti Eucharîi episcopi sanctique Mathiæ apostoli. quicumque abstulerit. calicis Jude proditoris in perpetuum particeps fiat. amen. amen. fiat (144). Hoc volumen duabus partibus constat, quarum altera s. XII (vel XIII?), altera s. XIV scripta est. Illa f. 197. Gesta pontificum Romanorum, f. 98 breves quædam notitiæ (145), f. 99 sqq. (fol. 182)*

NOTÆ.

(158) V. Archiv. VII, p. 515.

(159) V. Archiv. VII, p. 518. Idem esse videtur quem M 1 n. 13. inscriptum usque ad Nortmannorum invasionem pertinere, Hillarius dicit pag. 127; conf. pag. 66.

(140) Access. hist. 1, præf.

(141) Apologia, p. 41. 43.

(142) Martene Coll. IV, p. 141: *Huic (Hist. Trev. a Leibnitio editæ) omnino consimilis est quam in ms. codice Aureæ Vallis, ante annos quingentos exarato, invenimus... Aut si quid inter utramque discriminis occurrit, levissimum illud est in eoque situm, quod codex Aureæ Vallis prima manu ad annum 1047 desinens, pauca de subsequentibus archiepiscopis ad Hillinum usque recentiori quidem sed antiqua manu subjicit. Hanc p. 171 n. edidit.*

(143) Hirsch de Vita Sigeberti p. 415. — Quibus et loco a. 1049 omissis, reliquam partem hic exscribere juvat: *Post hunc (Popponem) archiepiscopus extitit Engelbertus. Quo defuncto archiepiscopus ordinatur Bruno. Anno Domini 1124, Godefridus fuit archiepiscopus Treverensis annis 7. A. D. 1131. Albero Metensis fit archiepiscopus per annos circiter 20. Hic dicendum est quod frater episcopi Heinrici Leodiensis, qui sepultus est in Hoio, comes Tullensis Fride-ricus duos habuit filios, comitem Renardum et comitem Petrum. Iste Petrus duas habuit filias. De una natus*

est iste Albero archiepiscopus, de alia episcopus Petrus Tullensis. De eodem Alberto fit mentio in Vita beati Florberti. A. D. 1152 fit archiepiscopus Hillinus; natus fuit in diocesi Leodiensi de Fallemannia prope Dinantium. De isto Hillino continetur in Vita beati Bernardi, quod ipse eum adduxit ad reconciliationem Metensium, petita venia in capitulo Clarævallis. Sequitur Arnoldus archiepiscopus; inde Folmarus; contra quem tempore schismatis imperator posuit præpositum Rodulfum, et Folmarus fugit in Franciam et inde apud Turonum obiit. Post quem fit Johannes archiepiscopus a. D. 1188. per annos 25. Hic sepultus est in abbacia de Claustro. Post quem Theodericus de Wecla (Weda?) per annos fere 50. Hic sepultus est in ecclesia Sancti Petri apud Treverim. Inde nepos ejus Arnoldus 1242. Radulfus vero factus est magnus præpositus. Anno vero Domini 1258, post festum omnium sanctorum obiit Arnoldus Treverensis archiepiscopus in castro suo intestatus, Trevirimque relatus in ecclesia Sancti Petri sepultus est.

(144) Olim M. I, n. 12. notatus; v. Hillar., p. 26, 64, 127.

(145) Notandum. Gallorum fortissimi sunt Belgæ, etc. (v. infra n. ad c. 16) et: Videamus de auctoritate et usu pallii quid sit pallium, etc.

Gesta Treverorum continentur. Hæc scriptura majori A et valde perspicua exarata, litteris initialibus et inscriptionibus rubris ornata, et plerumque accurate diligenterque scripta sunt. Narratione in vero diplomatibus chartisque insertis, ut supra dixi, auctam videmus, necnon singula verba addita mutataque leguntur. Quod tamen plerumque correctoris manu factum est, quæ librum scriptum percensuit, alia addidit, alia transposuit vel emendavit. Quæ cum in omnes hujus classis codices, ne uno quidem excepto, transisse videamus, ex hoc tanquam fonte reliquos fluxisse non possumus quin statuamus; id quod libris accuratius inter se comparatis plane confirmatur. Ideo hunc librum omnium antiquissimum, multis coævæ manus correctionibus insignem, in eo monasterio quo hujus recensio auctor vixit asservatum, ipsius esse autographum, verisimile est, et alia quoque ut hanc sententiam teneamus suadent. Nam historia etiam hoc codice usque ad a. 1152 tantum deducta erat; postea vero foliis quibusdam insertis eadem manus sed alio atramento Gesta usque ad a. 1152 continuavit, id est ex Balderici Vita Alberonis epitomen fecit eique brevem narrationem de monasterii S. Eucharis nova dedicatione ab Eugenio papa facta adjecit. Qui hæc calamo mandavit, non aliunde descripsit, sed primus hoc tenore composuit. Idem vero priorem Gestorum partem talem exaravit qualis nunc non solum in hoc codice sed in quam plurimis aliis legitur. Quæ cum ita sint, sive chartarum additionem eidem tribuas, sive alterum quemdam in hac libri parte eum secutum esse dicas, certe ejus Gestorum formæ quam reliqui codices C. exhibent, hic habes originem atque fontem.

Altera voluminis parte s. XIV duabus columnis scripta, fol. 85-144. Gestorum continuatio — 1259, et Gesta Henrici Treverensis archiepiscopi et Theoderici abbatis S. Mathiæ continentur, de quibus alio loco dicemus. Hæc recentioris esse ætatis et aliunde descripta, nunc monuisse sufficiat.

Ex reliquis codicibus breviter hi indicentur oportet :

C2) Codex Venetus bibliothecæ S. Marci n. 405, mbr., s. XIII-XIV, olim Codex Sancti Martini in Treviri, a Kopkio nostro evolutus. Liber una manu usque ad a. 1152 exaratus, et procul dubio ex C1 sumptus, postea continuationes habet pluribus calamis debitas — 1190 — 1259.

C3) Codex Francofurtensis mbr., s. XIII, fol., diversis manibus — 1190 — 1259 — 1286 scriptus. Prima pars — 1152, ex C1 sumpta est; multa vero diplomata omittit, etiam ea quæ jam in codicibus B. leguntur. Historia Henrici a. 1259-1286 eadem est

quæ in C1 legitur, sed C3 hoc loco antiquior.

C4) Codex Treverensis n. 1345 (XXXIII), mbr., s. XIV, fol., olim Liber collegiæ ecclesiæ Sancti Paulini, postea ab Hontheimio possessus et bibliothecæ publicæ legatus. Textus usque ad a. 1152 ex C3 (aut C2?) descriptus est, a. 1152-1159 magis cum secunda C1 parte convenit; postea brevia Henrici archiepiscopi Gesta adduntur — 1286, ab Historia supra nominata plane diversa.

C5) Codex Treverensis n. 1344 (LI), mbr., s. XIV, 4°, olim Liber monasterii sancte Agnetis Trever., usque ad a. 1259 ex prima et secunda C1 parte descriptus, postea f. 79-83 brevia habet Henrici Gesta, f. 85-101 Gesta Boemundi archiepiscopi (— 1500). Foliis 77, 78, quæ vacua relicta erant, alia manus quædam de foundationibus Joannis archiepiscopi (ed. Wyttenbach c. 102) intulit.

C6) Codex Parisiensis n. 6056, chart., s. XIV, fol. 1-244, Gesta usque ad a. 1259 continuata, Gesta Henrici, capitula de Joanne archiepiscopo, Gesta Boemundi, Gesta Balduini (— 1554) continet; quibus diplomata quædam et alia manu f. 267 sqq. altera illa Henrici historia addita sunt.

Ex his codicibus alii plures manarunt, longius vero textum prosecuti sunt codices S. Maximini ab Hontheimio et Martenio visi, qui nunc latent. De quibus omnibus alio loco accuratius dicturi, hic denique duos afferamus libros, qui vitam Popponis exhibent ex hac Gestorum editione descriptam (146) :

Codex Treverensis n. 1151 (965), s. XIII, fol., ubi inter alias sanctorum Vitas f. 140° sqq. Vita Popponis Trevirorum archiepiscopi cum miraculis ejus legitur.

Codex Treverensis n. 1383 (1200), chart., rec. foliis 14 eandem continet Vitam, necnon Instrumentum erectum super apertione sepulchri ejusdem domini Popponis archipræsulis Trevirensis (a. 1516).

His codicibus inter se collatis, id effectum est ut tum Gestorum origines, mutationes, continuationes quam accuratissime perspici, tum omnes eorum formæ ex optimis et genuinis fontibus edi possint.

Hucusque enim tam a mediæ ævi scriptoribus quam a recentioribus modo unum, modo alterum adhibitum videmus Gestorum exemplar. Illi rarius quam in tanta librorum manuscriptorum copia expectari posset hæc ad manus habuerunt; præter vitæ S. Meinwerci auctorem (147), Albericum (148), Albertum Stadensem (149) et Belgicum chronographum (150) inter exteros rerum scriptores nemo, quod sciam, iis usus est; nam quæ apud Sigebertum (151), Ottonem Frisingensem (152), in codice Ekkehardi Zwifal-

NOTÆ.

(146) De hac Vita cf. Acta SS. Jan. I, p. 88, 95 n. Hontheim III, p. 982.

(147) C. 41, Locus in codice autographo post additus est; ex textu B. sumptus.

(148) A. 52, 71, 91, 128, 145, 157, 174, 519, 545, 557, 568, 585, 597, 446, 450, 511, 546, 577, 592, 617, 647, 681, 725, (765), 784, 796, 810, 837, 851, 864, 884, 905, (921?), 925, 960, 966, 970, 995, 1005, (1007), 1015, (1016?), 1029, (1071?). Ex B.

(149) Ed. Kulpis, p. 128, 158, 159, 156 (a. 47 sqq.), 161 (a. 314), 165 (a. 410).

(150) Magnum chron. Belgicum ap. Pistorium ed. Struve p. 1, 2, 4 sqq. omnibus fere paginis. Ex codice tali quales 4, 5, 6, exstant.

(151) A. 415, de urbe condita, 1071 de tabula inventa. Cf. Hirsch de Sigeb. p. 252 n.

(152) I, 8, de urbe condita, III, 15, de Eucharis.

tensi (155) et annalibus ex Mariano aliisque fontibus in S. Dysibodi monasterio confectis (154) de rebus Treverensibus leguntur, aliunde manasse videntur. Domestici vero scriptores omnes Gestis recentiores eorum fide nituntur, narrationes repetunt, verba ipsa sæpe retinent. Huc referendi sunt auctores passionis martyrum Treverensium ineditæ (155), Vitæ S. Matthiæ (156) et chronici Treverensis — a. 1555 (157), necnon Ægidius monachus Aureæ Vallis (158) et Johannes de Stabulaus (159), rerum Leodiensium scriptores, præterea vero qui sæc. XVI inc. nova Gesta sive historias Treverenses composuerunt, monachus Eberhardo-Clusanus (160), anonymus alter (161), Johannes Euen (162), quibus addi possunt Kyriander (163) et Johannes Linden (164), qui usque ad a. 1629 Gestorum narrationem continuavit. Sæculo XVI Trithemius Gestorum exemplar nactus quam plurima inde in opera sua historica transtulit atque libri famam per Germaniam dilatavit, ita ut mox plures de Gestis edendis cogitarent, C. Bruschius, Freherus, Lambecius (165). Cum nemo tamen hoc exsecutus esset consilium, neque Browerus librum tot locis adhibitum cum lectoribus communicasset, primus Dacherius Gesta edidit qualia in codice 6^b invenit (a. 1675, Spicileg. XII, p. 196, ed. nova II, p. 208). Quod nesciens Leibnitiuss paulo post primo Accessionum historicarum volumini textum B ex tribus codicibus haustum inseruit (Lipsiæ 1698). Tum uno fere tempore Eccardus continuationem a. 1152-1259 publici juris fecit (Corp. histor. II, p. 2197-2258, Lipsiæ 1723), Calmetus, Leibnitianam editionem secutus, majorem libri partem exprimendam curavit, codicumque lectiones aliquot notavit (Histoire de Lorraine I, Preuves p. 1-50. Nancy 1728, ed. 2. ibid. a. 1745, p. 1-LXI), denique Martenius et Durandus recensionem C., prioribus capitibus resectis, sed continuationibus — 1455 additis, exhibuerant (Vett. Scriptt. et monum. ampl. Collectio IV, p. 445-452. Paris. 1729). Ex hac editione fragmenta quædam in Scriptorum rerum Gallicarum collectionem transierunt (Bouquet cont. XI, p. 194; XVIII, p. 670). Post quos Honthei-

mius tum recensionem C, sed initio destitutam, ex codice C 1, tum varias continuationes ex codicibus Treverensibus edidit (Prodromus historiæ Trev. II, p. 746-948. Augustæ Vind. 1757). Nostris vero temporibus V. cl. Wyttenbachius et Mullerus novam editionem curaturi multos quidem codices adhibuerunt uberemque rerum Treverensium collectionem ex libris et antiquioribus et recentioribus fecerunt (5 Voll. in-4to Augustæ Treverorum 1856 sqq.); sed codicem C 1 plerumque secuti, ut varias Gestorum formas discernere minime studuerunt; eo tamen laudandi, quod ex codicibus ditissimæ bibliothecæ Treverensis, a Wyttenbachio magna diligentia collectis et servatis, plura ad Gestorum locos illustrandos attulerunt notatu digna.

B Novam hanc editionem paraturus partim iis usus sum quæ viri doctissimi, debita laude jam supra nominati, ex codicibus exscripserunt, partim vero codices præstantissimos ipse evolvi et qua potui diligentia pertractavi, Francofurtenses et Guelferbytanos Hannoveræ, Parisienses Parisiis, Treverenses in hujus urbis bibliotheca, Hamburgenses denique Kiliæ. Gesta antiquissima primo loco edidi; codicem A plerumque secutus, qui multis locis solus veram lectionem servavit (166), rariu: ex 2-6 emendandus erat. Subjeci quæ B et C addiderunt, lectione codicum B 2 et C 1 ubique fere expressa. Quæ in B inde a Popponis temporibus addita sunt Additamentum et continuationem nominavi eaque tanquam secundam Gestorum partem edidi, parvis codicum B 46 et C additionibus vel mutationibus infra indicatis. Satis uberem lectionis varietatem enotavi, neque in ipsa narratione illustranda parcus esse volui, iis præsertim temporibus quibus libri fontes indicari vel divinari possunt. Denique Appendicem monumentorum Treverensium subjeci, qua ea collegi quæ vel ad ipsa Gesta explicanda vel ad historiam antiquiorem Treverensem plenius cognoscendam facere videbantur.

G. WAITZ.

NOTÆ.

Valerio et Materno, III, 45, de Helena Treveri oriunda, IV, 8, de Maximino et Paulino.

(155) SS. V, p. 56, de urbe condita ex Ottone Frising. ut videtur.

(154) Hæc Methodio tribuuntur, de quo cf. supra col. 1078.

(155) Archiv. VII, p. 517.

(156) Acta SS. Febr. III, p. 442, 445.

(157) Archiv. VII, p. 693. Plures codices Treveri exstant.

(158) In Gestis epp. Leodiensium ap. Chapeauville I, p. 19, 21, 23.

(159) Cujus librum v. in codd. Hamburgensibus supra 5^a, 5^b, indicatis.

(160) Codex in bibliotheca Trever. No. 1550. (CXVIII) asservatur.

D 161) Codex Trever. No. 1546. (XXIX) — 1522. Aliæ Treverenses historiæ ibidem exstant N. 1591 (1547). — 1537, N. 1592 (1546. — 1569.

(162) De cujus libro a Scheckmanno in Latinum verso et Metis s. t. *Epitome alias Medulla Gestorum Treverensium* edito v. Hontheim III, p. 989

(165) Hontheim l. l., p. 990.

(164) Hontheim l. l., p. 991. Wyttenbach I, prol. p. XL.

(165) V. Leibnitii Accessiones I, præf.

(166) Hoc pluribus c. 9, 10, locis cum Cæsare collatis patet; e. gr., hortatusque, longe a, a Senonibus et Carnotibus, Quibus — habebantur etc. Codd. 2 — 6 semper a Cæsare recedunt, B. C. vero nonnunquam cum ipso conveniunt, quia ipsius librum primus codicis B. scriptor adhibuerit.